

ГІРЧЕНКО ОЛЕНА ЛЕОНІДІВНА

*Національний університет «Чернігівській колегіум» імені Т. Г. Шевченка, доцент,
м. Чернігів*

БУКОВСЬКА ОЛЬГА ОЛЕКСАНДРІВНА

*Національний університет «Чернігівській колегіум» імені Т. Г. Шевченка, доцент,
м. Чернігів*

ПРОСОЦІАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ ТА ПОВЕДІНКА ОСОБИСТОСТІ

Проаналізовано основні теоретичні підходи до розуміння просоціальної спрямованості, як особистісної якості, що забезпечує готовність людини діяти і інтересах інших людей, відповідно до їх намірів, потреб та емоційних станів; як стійкої домінуючої ціннісно-мотиваційної системи, що відображає глибинні смислові структури особистості, включаючи світогляд людини і таке її ставлення до дійсності, як орієнтованість на благо інших без очікування отримати зовнішню винагороду. Розглянуто основи поняття просоціальної поведінки особистості, як різних форм сприяючої поведінки: альтруїстичні дії, проявів емпатії, надання допомоги.

Ключові слова: *просоціальна спрямованість, просоціальна поведінка, компоненти, допомога, цінності, мотиви, альтруїзм.*

Постановка проблеми. Важливим питанням психологічної науки є вивчення просоціальної спрямованості особистості, як інтегральної характеристики, що зумовлює налаштованість суб'єкта на сприяючу поведінку щодо партнерів, які оточують, чи більш широкого соціального кола людей і їх спільнот. Спрямованість завжди соціально обумовлена і формується в онтогенезі в процесі навчання і виховання, виступає як властивість особистості, що виявляється у світоглядній, професійній спрямованості, у діяльності, пов'язаній з особистим захопленням, заняттям чим-небудь у вільний від основної діяльності час. Просоціальна спрямованість має зовнішній прояв у унікальній формі соціальної поведінки – дій людини на благо інших. Такий феномен отримав назву просоціальної поведінки. Сюди включають всі форми сприяючої поведінки особистості: альтруїстичні дії, прояв емпатії, надання допомоги. Очевидним фактом є те, що поведінка сприяння обумовлена безліччю факторів, які діють різними шляхами у залежності від особливостей ситуації та особистісних тенденцій.

Метою статті є виконання аналітичного огляду наукових досліджень просоціальної спрямованості особистості, визначенні основних її компонентів, а також мотивів та чинників просоціальної поведінки, як її зовнішнього прояву.

Науковими дослідженнями феномену просоціальної спрямованості особистості займалася низка вітчизняних та зарубіжних дослідників, серед яких значний внесок зробили: Д. І. Фельдштейн, Л. І. Божович, С. А. Белічева, Є. П. Ільїн, І. С. Полонський, Д. В. Колесов, І. Ф. Мягков, І. П. Шахова, Є. М. Андреева.

В. В. Богословський визначав спрямованість особистості як систему спонукань, що визначає вибірковість ставлень і активність людини. Проблема спрямованості – це насамперед питання про динамічні тенденції, які в якості мотивів визначають людську діяльність, самі в свою чергу будучи цілями і завданнями. Отже, спрямованість особистості – це сукупність стійких мотивів, що орієнтують діяльність людини і є відносно незалежними від наявних ситуацій. Спрямованість особистості характеризується її інтересами, схильностями, переконаннями, ідеалами, в яких виражається світогляд людини. Спрямованість особистості складається з різних співвідношень цих особливостей. І саме це співвідношення формує індивідуальний стиль діяльності людини і пояснює той факт, що в різних ситуаціях різні люди діють по-різному [2].

У дослідженнях Л. В. Зубової, А. В. Іващенко, М. Н. Григор'євої, О. А. Щербініної, Ю. А. Клейберг на підставі змістовних характеристик ціннісних орієнтацій у структурі спрямованості виділені просоціальна та асоціальна спрямованості особистості. Зокрема, ними вказується, що в основі проявів просоціальної спрямованості особистості лежить досить високий рівень освоєння цінностей і норм суспільства [3].

Визначаючи просоціальну спрямованість як складову спрямованості особистості, необхідно відзначити, що вона характеризується тими ж якісними показниками, що і загальна спрямованість: рівнем сформованості і розвитку просоціальних цінностей і мотивів.

Термін «просоціальний» у загальному своєму значенні означає (від лат. pro – діє в інтересах когось і socialis – суспільний) поведінку індивіда, яка орієнтована на благо соціальних груп.

Е. Аронсон, Т. Вілсон, Р. Ейкерт під просоціальною поведінкою розуміють «будь-які дії, вчинені з метою принести користь іншій істоті» [1, с. 363]. Крайнім вираженням просоціальної поведінки є альтруїзм – бажання допомогти іншому, навіть якщо це тягне за собою якісь витрати.

Просоціальна спрямованість особистості - це інтегральна властивість, що містить в собі всі прояви соціальної людської природи: потреби, бажання, потяги, установки, інтереси, схильності, ідеали, переконання, цінності, світогляд, життєві цілі.

Також просоціальна спрямованість особистості трактується як стійка домінуюча ціннісно-мотиваційна система, що відображає глибинні смислові структури особистості, включаючи світогляд людини і таке її ставлення до дійсності, як орієнтованість на благо інших людей без очікування отримати зовнішню винагороду. Категорія спрямованості є глибоким і системоутворюючим поняттям, тому структурна модель просоціальної спрямованості особистості включає в себе такі компоненти:

- **емоційний компонент (емоційно-оцінна функція)** просоціальної спрямованості особистості – це емоційне сприйняття і відображення свого ставлення до себе, людей, подій крізь призму духовно-моральних цінностей. Одним з елементів емоційного компонента є емпатійне розуміння і прийняття іншої людини, емоційний відгук на переживання інших людей, що проявляється у співпереживанні, співчутті. Просоціальний розвиток особистості відбувається через емоційне ставлення до іншого. Все це дозволяє розглядати рівень розвитку емпатії в якості одного з показників загального рівня розвитку просоціальної спрямованості людини (як її емоційного компонента) [5];

- **когнітивний компонент (когнітивна функція)** включає в себе знання, способи пізнавальної діяльності, вміння сприймати ситуацію крізь призму духовних цінностей, а також здатність доходити до сутності явищ, бачити їх причини і наслідки, виділяти головне. Провідним елементом когнітивного компонента є знання. Однією з умов появи нового рівня мислення, необхідного в розвитку просоціальної спрямованості, є наявність певного рівня інтелектуального розвитку, заснованого на виникненні та розвитку теоретичного мислення. Теоретичне мислення дозволяє оволодіти новим змістом, формує новий тип пізнавальних інтересів, призводить до

виникнення внутрішньої рефлексії. Когнітивний етап розвитку просоціальної спрямованості особистості полягає у становленні у дитини системи знань про себе, інших людей, навколишній світ і взаємовідношення. Ряд авторів (М. Хаузер та ін.) дотримуються позиції, при якій підкреслюють «інстинктивну вродженість» морального знання дитини [12];

- **мотиваційний компонент (регулятивна функція)** просоціальної спрямованості – це сукупність стійких домінуючих мотивів, що лежить в основі поведінки людини по відношенню до навколишнього середовища. У ряді теорій (Л.І. Божовіч, Л.С. Славіна, М.С. Неймарк та ін.) спрямованість особистості є результатом наявності у людини певної структури мотиваційної сфери, яка характеризується зміною домінуючих мотивів. Так, В.Е. Чудновський зазначає, що особистісна позиція, значима установка, в основі якої лежить ієрархія мотивів, реалізація певної лінії поведінки є «компоненти спрямованості, що характеризують прояви стійкості особистості». Це вказує на важливість визначення мотивів, що лежать в основі поведінки особистості [13];

- **ціннісно-смісловий компонент (сенсоутворююча функція)** є ієрархічно найвищим утворенням в структурі просоціальної спрямованості особистості. Так, *ціннісний компонент* просоціальної спрямованості особистості містить інтеріоризовані особистісні цінності щодо взаємодії в соціумі. *Смісловий компонент* просоціальної спрямованості особистості являє собою систему смислових значень образів, самостійно вироблених і прийнятих людиною в якості ключових детермінант своєї поведінки і діяльності в навколишньому світі. Як зазначає Б.С. Братусь, «саме загальні смислові утворення (у разі їх усвідомлення – особистісні цінності), що є основними утворюючими одиницями свідомості особистості, визначають головні і відносно постійні ставлення людини до основних сфер життя – до світу, до інших людей, до самої себе» [4, с. 123]. Сукупність же основних ставлень до світу, до людей і себе, що задаються динамічними смисловими системами, і утворюють «в своїй єдності і головній своїй сутності» властиву людині моральну спрямованість особистості.

Отже, просоціальна спрямованість особистості включає в себе прагнення до морального та особистісного самовдосконалення, вона визначає прагнення особистості бути корисною людям, допомагати їм, та інтегрує в

собі емоційний, когнітивний, мотиваційний, та ціннісно-смысловий компоненти.

Просоціальна спрямованість особистості, насамперед, має зовнішній вияв у її поведінці. Незважаючи на те, що просоціальна поведінка часто визначається як поведінка, що приносить користь іншим, або має такий намір, деякі дослідники вважають, що просоціальні вчинки (особливо альтруїстичні) повинні бути не тільки спрямованими на те, щоб принести користь людям, але й не повинні бути мотивовані на отримання зовнішньої винагороди: якщо хто-небудь принесе користь іншим випадково або намагаючись поліпшити власний добробут – такий вчинок часто не вважається просоціальним [2].

Таким чином, визначення поведінки як просоціальної змушує звертати увагу на такі особистісні характеристики, як індивідуальні цінності, цілі і мотиви, тобто безпосередньо на спрямованість особистості.

Просоціальна поведінка, чи добровільна поведінка, покликана приносити користь іншій людині – це соціальна поведінка, яка приносить користь іншим людям чи суспільству в цілому [10].

Прикладом просоціальної поведінки є надання допомоги, співпраця, добровільна робота тощо. Ці дії можуть мотивуватися співчуттям чи занепокоєнням благополуччям і правами інших осіб, а також егоїстичними чи практичними міркуваннями. Співчуття – це потужний мотив, що сприяє просоціальній поведінці.

У психології альтруїзм розглядається як частина, або як синонім просоціальної поведінки. Є.П. Ільїн вважає, що під альтруїстичною (просоціальною) слід розуміти поведінку, спрямовану на благо інших і не розраховану на будь-яку зовнішню нагороду. Вона більшою мірою веде до благополуччя іншої людини, ніж самого суб'єкта, і обумовлена не зовнішнім соціальним тиском і не присутністю людини, здатної оцінити благородство вчинку суб'єкта. Це поведінка, яка обумовлена наявністю у людини низки душевних якостей (особистісних диспозицій) – співчутливості, дбайливості, почуття обов'язку, відповідальності – і відсутністю якостей, які не сприяють прояву альтруїзму, – підозрілості, жадібності, скептицизму [6].

Однак багато моделей просоціальної поведінки, які на перший погляд здаються альтруїстичними, насправді мотивуються *нормою взаємнос-*

ті, що представляє собою зобов'язання відповідати благом на благо (взаємний альтруїзм). Люди почувають себе винними, не відповідаючи взаємністю, і можуть сердитися, коли їм не відповідають взаємністю. Таким чином, деякі спеціалісти стверджують, що альтруїзм, можливо, не існує взагалі і повністю мотивується взаємністю [11].

За Є.П. Ільїним прояв альтруїзму пов'язаний з двома мотивами: морального обов'язку (МО) і морального співчуття (МС). Людина МО здійснює альтруїстичні вчинки заради морального задоволення, самоповаги, гордості, підвищення моральної самооцінки (уникнення чи усунення спотворення моральних аспектів Я-концепції), ставлячись при цьому до об'єкта допомоги по-різному (іноді навіть негативно). Допомога носить жертвний характер («відриває від себе»). Люди з МО (а це в основному особи авторитарного типу) характеризуються підвищеною особистою відповідальністю [6].

Людина з МС проявляє альтруїзм у зв'язку з ідентифікаційно-емпатійним злиттям, отождоенням, співчуттям, але іноді не доходить до дій. Її допомога не має жертвного характеру, альтруїстичні прояви нестійкі через можливе зменшення ідентифікації і збільшення особистої відповідальності. Встановлено, що 15% людей взагалі не мають цих мотивів, інші приблизно порівну діляться на тих, хто має однакову силу обох мотивів, і тих, у кого один із мотивів домінує [7].

Серед зовнішніх чинників, що сприяють тому, що людина надає допомогу іншій виділяють:

- підвищення благополуччя та рівня життя (вважається що люди приділяють більше уваги зовнішньому світу коли суспільство стає багатшим);
- обізнаність (завдяки ЗМІ та інтернету ми знаємо набагато більше про страждання незнайомих, а отже ми більше турбуємось тим що хтось страждає);
- формулювання прохання (краще вказати причини, дати пояснення);
- наявність прикладу для наслідування;
- відсутність дефіциту часу;
- оцінка того, що відбувається;
- присутність інших людей (ефект «дифузії відповідальності» – пов'язаний з очікуванням того, що допоможуть інші, присутні при нещасті; ефект «множинної непоінформованості» – людина зважає на реакцію ото-

чуючих, при цьому кожна людина стримує свою реакцію, щоб її надмірна сила чи поспішність не поставила її в незручне становище).

До того ж, люди більш схильні допомагати тим, хто їм симпатизує і чие схвалення вони намагаються заслужити; етнічні відмінності (расова дискримінація) [6; 7].

Внутрішніми чинниками, що сприяють наданню допомоги іншому можуть слугувати:

- наявність у людини засвоєних норм соціальної відповідальності (стандартів моральної поведінки по відношенню до інших людей);

- вплив середовища проживання (мешканці мегаполісів менш схильні надавати допомогу один одному, ніж люди, що живуть в регіоні з неблагополучними умовами);

- вплив віку (вербальний альтруїзм – судження на основі альтруїстичних норм – збільшується з віком);

- статева приналежність (чоловіки частіше допомагають жінкам, що потрапили у біду, а жінки рівною мірою допомагають як чоловікам, так і жінкам. Жінки більш альтруїстично настроєні, ніж чоловіки);

- індивідуально-психологічні особливості особистості (високий рівень самоконтролю, емоційність, співчутливість, внутрішній локус контролю і т. д.);

- наявність почуття провини (виникає необхідність відновлення самоповаги, яка похитнулася та позитивного публічного іміджу);

- релігійність (багато досліджень свідчать, що релігійні люди більш схильні надавати допомогу ніж нерелігійні, але результати соціологічного дослідження американських вчених свідчать інакше – атеїсти, агностики і ненабожні люди частіше керуються почуттям співчуття, допомагаючи незнайомцям, ніж віруючі);

- міжособистісні взаємини (емоційне ставлення);

- емоційний стан (при пригадуванні позитивних подій люди проявляють значно більший альтруїзм ніж при пригадуванні негативних);

- емпатія (усвідомлене співпереживання емоційному стану іншої людини, без втрати відчуття зовнішнього походження цього переживання);

- жалість (співчуття комусь);

- совість.

Отже, просоціальна спрямованість особистості – це інтегральна властивість, що містить в собі всі прояви соціальної людської природи: потреби, бажання, потяги, установки, інтереси, схильності, ідеали, переконання, цінності, світогляд, життєві цілі. Її структурна модель включає в себе такі компоненти: емоційний, когнітивний, мотиваційний, ціннісно-смысловий. Просоціальність більш проявляється в ситуаціях надання допомоги іншій людині (особистісний контекст), а не в ситуаціях загальносоціального характеру (суспільний контекст).

Внутрішніми чинниками, що можуть обумовлювати формування просоціальної спрямованості особистості є індивідуально-типологічні особливості, а саме екстраверсія та сенситивність. Інтроверсія та ригідність, навпаки, пригнічують вияв просоціальної спрямованості особистості.

До основних мотивів просоціальної поведінки належать моральний обов'язок, моральне співчуття, релігійні та морально-етичні (милосердя, патріотизм, альтруїзм) мотиви та особисте ставлення, яке проявляється, як благодійна моральна установка (особисте знання проблем людей, що потребують допомоги, розуміння необхідності підтримки держави в сфері освіти, науки, культури). Крім мотивів існує багато факторів, що впливають на надання допомоги: індивідуально-психологічні особливості особистості, нейронно-когнітивні особливості, релігійність, статеву приналежність, вплив середовища проживання, наявність почуття обов'язку та інші.

Перспективи подальших досліджень визначають низку актуальних напрямків розгляду питань просоціальної спрямованості, зокрема особистісного ресурсу, як чинника просоціальної активності, виявлення детермінант формування просоціальної ідентичності та заглибленого вивчення системи мотивів просоціальної поведінки. Визначені напрямки сприятимуть поглибленню знань щодо просоціальної спрямованості, як фундаментальної потреби людини, її морального розвитку та становлення ціннісної сфери особистості.

Список використаних джерел

1. Аронсон Эллиот. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме / Э.Аронсон, Т. Уилсон, Р.Эйкерт. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. – 560 с.

2. Бик К.В. Понятие направленности личности: факторы и предпосылки ее формирования в процессе онтогенеза [Электронный ресурс]/ Режим доступа: <http://journals.hnpu.edu.ua/ojs/psycho/article/view/1040/1045>.
3. Божович Лидия Ильинична. Избранные психологические труды / Л. И. Божович. — М.: МПА, 1985. — 212 с.
4. Братусь Борис Сергеевич. Аномалии личности / Б. С. Братусь. — Москва: Мысль, 1988. — 304 с.
5. Игнацкая О. Особенности изучения компонентов просоциальной направленности личности старшеклассников/О. Игнацкая // Психологический журнал. — 2008. — №4. — С. 68 — 73.
6. Ильин Евгений Павлович. Мотивация и мотивы/Е. П. Ильин. — Санкт-Петербург: Питер, 2003. — 512 с.
7. Ильин Евгений Павлович. Психология помощи. Альтруизм, эгоизм, эмпатия (Мастера психологии) /Е. П. Ильин. — Санкт-Петербург: Питер, 2013. — 304 с.
8. Кадыш М. Исследование проблемы направленности личности в студенческом возрасте / М. Кадыш // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Психологические науки. — 2010. — № 1. — С. 22-25
9. Корчакова Н. В. Диспозиційні основи просоціальності / Н. В. Корчакова // Психологія: реальність і перспективи. - 2015. - Вип.4. - С. 124-129.
10. Майерс Дэвид. Социальная психология / Д. Майерс.— 7-е изд. — СПб.: Питер, 2010. —794 с.
11. Просоциальное поведение [Электронный ресурс] — Режим доступа до ресурса: https://ru.wikipedia.org/wiki/Просоциальное_поведение.
12. Хаузер Марк. Мораль и разум / М. Хаузер. — М.:Дрофа, 2008. — 639 с.
13. Чудновский Вилен Эммануилович. Нравственная устойчивость личности: психологическое исследование/В.Э. Чудновский — М.:Педагогика, 1981. — 208 с.
14. Neural and cognitive characteristics of extraordinary altruists [Электронный ресурс] — Режим доступа до ресурса: <http://www.pnas.org/content/111/42/15036>

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Aronson Elliot. Sotsialnaya psihologiya. Psihologicheskie zakonyi povedeniya cheloveka v sotsiume / E. Aronson, T. Uilson, R. Eykert. — SPb.: Praym-EVROZNAK, 2002. — 560 s.
2. Bik K.V. Ponyatie napravlennosti lichnosti: faktoryi i predposylki ee formirovaniya v protsesse ontogeneza [Elektronniy resurs]/ Rezhim dostupu: <http://journals.hnpu.edu.ua/ojs/psycho/article/view/1040/1045>.
3. Bozhovich Lidiya Ilinichna. Izbrannyye psihologicheskie trudyi / L. I. Bozhovich. — M.: MPA, 1985. — 212 s.
4. Bratus Boris Sergeevich. Anomalii lichnosti / B. S. Bratus. — Moskva: Myisl, 1988. — 304 s.
5. Ignatskaya O. Osobennosti izucheniya komponentov prosotsialnoy napravlennosti lichnosti starsheklassnikov/O. Ignatskaya // Psihologicheskiy zhurnal. — 2008. — № 4. — S. 68 — 73.
6. Ilin Evgeniy Pavlovich. Motivatsiya i motivyi/E. P. Ilin. — Sankt-Peterburg: Piter, 2003. — 512 s.
7. Ilin Evgeniy Pavlovich. Psihologiya pomoschi. Altruizm, egoizm, empatiya (Mastera psihologii) /E. P. Ilin. — Sankt-Peterburg: Piter, 2013. — 304 s.
8. Kadyish M. Issledovanie problemyi napravlennosti lichnosti v studencheskom vozraste / M. Kadyish // Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta. Seriya: Psihologicheskie nauki. — 2010. — № 1. — S. 22-25
9. Korchakova N. V. DispozitsiynI osnovi prosotsialnostI / N. V. Korchakova // PsihologIya: realnIst I perspektivi. - 2015. - Vip.4. - S. 124-129.
10. Mayers Devid. Sotsialnaya psihologiya / D. Mayers.— 7-e izd. — SPb.: Piter, 2010. —794 s.

11. Prosotsialnoe povedenie [Elektronnyy resurs] – Rezhim dostupu do resursa: https://ru.wikipedia.org/wiki/Prosotsialnoe_povedenie.
12. Hauzer Mark. Moral i razum / M. Hauzer. – М.:Drofa, 2008. – 639 s.
13. Chudnovskiy Vilen Emmanuilovich. Nravstvennaya ustoychivost lichnosti: psihologicheskoe issledovanie/V.E. Chudnovskiy – М.:Pedagogika, 1981. – 208 s.
14. Neural and cognitive characteristics of extraordinary altruists [Elektronnyy resurs] – Rezhim dostupu do resursa: <http://www.pnas.org/content/111/42/15036>

Hirchenko O., Bukovska O.

PROSOCIAL ORIENTATION AND PERSONALITY BEHAVIOR

The basic theoretical approaches to the understanding of the social orientation as personal quality are analyzed, which ensures the readiness of man to act and interests of other people in accordance with their intentions, needs and emotional states. Focus is always socially conditioned and formed in ontogenesis in the education and upbringing process, acts as a personality property, manifested in ideological, professional orientation, in activities related to personal enthusiasm, occupation of something in the free from the main activity time. The category of orientation is a deep and system-forming concept, therefore the structural model of the social orientation of the person includes the following components: emotional, cognitive, motivational and value-semantic. The definition of the pro-social orientation in the sense of a stable dominant value-motivational system, which reflects the deep semantic structures of the personality, including the outlook of a person and its relation to reality, as an orientation to the benefit of others without waiting for an external reward. The basis of the concept of the socio-social behavior of the individual is considered, since it is an external manifestation of the pro-social orientation, and it manifests itself in the form of social behavior - the actions of man for the good of others. It includes all forms of contributory behavior: altruistic actions, manifestation of empathy, and relief. Behavior of assistance is due to many factors, motives which operate in different ways depending on the peculiarities of the situation and personal tendencies. The main motives of social behavior are moral obligation, moral condolence, religious and moral-ethical (charity, patriotism, altruism) motives and personal attitudes, which manifest themselves as a charitable moral setting (personal knowledge of the problems of people in need of help, understanding of necessity support).

Key words: *prosocial orientation, prosocial behavior, components, help, values, motives, altruism.*

Гирченко Е. Л., Буковская О. А.

ПРОСОЦИАЛЬНАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ И ПОВЕДЕНИЕ ЛИЧНОСТИ

Проанализировано основные теоретические подходы к пониманию просоциальной направленности, как личностного качества, которое обеспечивает способность человека действовать в интересах других людей, соответственно их намерениям, потребностям и эмоциональным состояниям; как стойкой доминирующей ценностно-мотивационной системы, что отражает глубинные смысловые структуры личности, включая мировоззрение человека и такое его отношение к действительности, как ориентированность на благо других без ожидания получить внешнюю выгоду.

Рассмотрены основы понятия просоциального поведения личности, как различных форм способствующего поведения: альтруистических действий, проявлений эмпатии, оказания помощи.

Ключевые слова: *просоциальная направленность, просоциальное поведение, компоненты, помощь, ценности, мотивы, альтруизм.*